

TANZİMAT VE METATARİH:
NAMIK KEMAL'İN TARİH ANLATILARININ
POETİKASI
EMRAH PELVANOĞLU

VakıfBank Kültür Yayınları: 0002
Tarih: 002

**TANZİMAT VE METATARİH: NAMIK
KEMAL'İN TARİH ANLATILARININ
POETİKASI**
EMRAH PELVANOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni
A. Tarık Çelenk

Tasarım ve Yayın Kimliği
Bülent Erkmen

Tasarım Uygulama ve
Yayın Standartları
Bariş Akkurt, BEK

Kapak Görseli
Fatih Mutlu

Yayın Danışmanı
Dr. Hasan Aksakal

Kitap Editörü
Mutlu Dursun

Sayfa Uygulama
Gelengül Erkara

Son Okuma
Mehmet Ata Arslan

Tasarım Danışmanlığı
BEK

VakıfBank Kültür Yayınları
Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No:7/A1 – Kat 13,
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 724 2614
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Üretim ve Satış Müdürü
Hüseyin Esen

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş.,
2018

ISBN 978-605-7947-01-7

*Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank
Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım
amacıyla, kaynak göstermek şartıyla
yapılacak sınırlı alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla
çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve
mali hakları saklıdır.*

Baskı

Ofset Yapımevi

Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,
34410 Kağıthane, İstanbul
Telefon: 0 212 295 86 01
Sertifika No: 12326

1. Baskı: Kasım 2018

TANZİMAT VE
METATARİH:
NAMIK KEMAL'İN
TARİH ANLATILARININ
POETİKASI

EMRAH PELVANOĞLU

EMRAH PELVANOĞLU

1981 yılında Bandırma'da doğdu. Bandırma Anadolu Lisesini ve Yeditepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. 2006 yılında Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı bölümünden "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Şiir Eleştirisinde Avrupa-Merkezlilik" başlıklı yüksek lisans teziyle mezun oldu. Aynı bölümde 2006 yılında başlayan doktora çalışmaları 2011 yılında kabul edilen "Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal'in Tarihsel Anlatılarının Poetikası" başlıklı doktora tezi ile sona erdi. 2018 yılında Harvard Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'nde konuk araştırmacı olarak çalışmaya başladı. 2003 yılından beri çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları ve araştırmaları yayımlanmaktadır. Nilay Özer'in eşi ve Âsû Rüya Pelvanoğlu'nun babası olan Emrah Pelvanoğlu, hâlen Yeditepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	009	A. Erken Modern Dönem	080
Giriş	015	1. Devlet	080
Birinci Bölüm		2. Tarihyazımı	086
Tarihsel Anlatının Poetikası:		B. 19. Yüzyıl ve Modernite	099
Vico ve White	027	1. Devlet	099
A.		2. Tarihyazımı	111
Vico ve Değişmeceler Kuramı	031	Üçüncü Bölüm	
1. Giambattista Vico ve <i>Yeni Bilim</i>	031	Bir Kahramanın Metatarihi	127
2. Vico ve Değişmeceler Kuramı	037	A. Şair Namık Kemal	136
3. Vico ve Tarih Kuramı	043	1. Genesis	136
B.		2. Erginleşme	145
Hayden White ve <i>Metatarih</i>	050	B. Kahraman Kemal	155
1. Değişmeceler Kuramı	051	1. Genesis	155
2. Sahneleme	060	2. Erginleşme	164
3. Argümantasyon	063	C. Mutasarrıf Namık Kemal Bey	184
4. İdeoloji	069		
İkinci Bölüm			
Siyasalın Poetikası:			
Osmanlı Tarihyazımı	076		

Dördüncü Bölüm

Umuda Tarih Yazmak

192

A. Sözlü Anlatı: *Barika-i Zafer ve
Devr-i İstilâ*

197

1. *Barika-i Zafer* (Zaferin Işıltısı)

198

2. *Devr-i İstilâ*

211

B. Bir 19. Yüzyıl Çoksatanı: *Evrâk-ı Perişân*

220

1. Kahraman Padişah Hain Vezirlere Karşı

227

2. Sorumlu Kahraman

233

3. “Kemâl-i Sür’at İle”

235

C. “Silistre” ya da “Vatan”ın Metafor
Kipinde Poetik Savunusu

239

1. Kırım Savaşı ve Silistre

244

2. “Vatan” Veyahut “Namık Kemal”

255

3. *Vatan Yahut Silistre*

260

Sonuç

267

Seçilmiş Bibliyografya

277

Dizin

285

*Aileme;
Nilay'a ve Âsû Rüyâ'ya...*

ÖNSÖZ

“Verum esse ipsum factum”

Giambattista Vico

Bu kitap 2011 yılında Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı bölümünde kabul edilen doktora çalışmama dayanıyor. 2008 yılında başlayan tez konusu belirleme süreci, kafamdaki Namık Kemal’i çalışma fikriyle birlikte hızlanmış ve üzerine çokça yazılmış bu kanonik ismin tam da bu sebeple yeni bir çalışmaya açık olduğu iddiasıyla şekillenmişti. Önümde, bir yüzyılı aşkın bir zaman boyunca üretilmiş kıymetli bir birikim ve bu birikimin de tarih, tasnif ve tahlile dayalı ve bazı edebî türleri (roman, şiir, tiyatro) merkeze alan standartlaşmış araştırma yöntemleri vardı. Yeni bir çalışma için hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı olduğu kadar, kısıtlayıcı da olabilecek bu yöntemleri paranteze alıp, arkasındaki kıymetli birikim ile yeni bir diyaloga girebilmek, tezimin başlangıç aşamasındaki belirleyici niyetti. Bu niyetle gelişen Namık Kemal çalışma fikri, çok geçmeden çerçevesini ve yöntemini de buldu. Ayrıca şunu da eklemeliyim ki, geçen on yılda kötüleşen onca şeyin ve onulmaz bir hastalığa tutulmuş gibi çürüyen akademik kurumların aksine, Türk

edebiyatı tarihçiliği özellikle metodolojik açıdan ciddi bir dönüşüm geçirdi ve yeni standartlarla tanıştı. Bu ilerlemede, bazılarının yayınlarını çok yakından bildiğim yeni nesil araştırmacıların önemli bir payı vardır.

2000'li yılların Türkiye'si, edebiyat ve tarih disiplinleri arasındaki kuramsal tartışmaların canlandığı, tarih metinlerinin edebiyat ve tarihyazımı kuramları ile analiz edildiği, önemli kitapların çevrilip yenilerinin yazıldığı, disiplinler arası akademik çalışmaların hızlandığı ve bahsettiğim araştırmacıların lisans, yüksek lisans düzeyindeki eğitimlerine başladıkları ya da uzmanlıklarını aldıkları bir dönemdi. Namık Kemal'i böyle bir dönemde ele almak, başlangıç niyetim ile uyumlu bir şekilde onu, standartlaşmış tür merkezli metodolojinin dışına çıkarmak için gerekli yöntemsel açılımı ve araştırma imkânlarını sağlıyordu. Hiçbir kısıtlamaya uğramadan başlayan Namık Kemal çalışma fikri, uygun yöntem arayışı ile birlikte "Namık Kemal'in tarihsel anlatıları"nı çalışma fikrine dönüştü ve netleştirdi. Araştırma nesnesinin serimlendiği ilk aşamanın ardından ise, hem İntibah'tan (1876) önce yayımlanmış Namık Kemal kitaplarının daha az ilgi görmüş olması, hem de araştırma zamanımdaki kısıtlılık, İntibah'tan sonra yayımlanmış ve "trajik kipte" yazdıklarını iddia ettiğim anlatıları araştırmamın dışında bırakmama yol açtı. Ancak "Sonuç" bölümünde de okuyacağınız gibi, bu eksiklik bir vaat, dahası bir ödev olarak heybemde gezmeye devam ediyor.

Çalışma konumu netleştiren bu ilk okumaların ardından kendimi, birbirleri ile diyalog halindeki bir grup ya-

zarın arasında buldum: Giambattista Vico, Eric Auerbach, Edward Said ve Hayden White. İtiraf etmeliyim ki, bu canlı ve öğretici diyalogu anlamaya çalışmak, Namık Kemal'in proto-milliyetçi tarih anlatılarından çok daha heyecan vericiydi (velev ki onu anlamaya çalışmak için olsun). Kitabın tamamında bu heyecanın izlerine rastlayabilir, okuduğunuz metnin Namık Kemal kadar, bu diyaloga dair de olduğunu düşünebilirsiniz ki bazılarına organizasyonel bir kusur gibi görünebilecek bu durumdam gayet memnun olduğumu açıkça belirtmek isterim.

İlerleyen okumalar, belirlediğim araştırma nesnesi ile ne yapacağım, farklı yönlere gidiyormuş gibi duran çalışmamı nasıl bir arada tutacağım gibi soru ya da sorunları da gündeme getirdi. Edebî söylemin nasıl oluştuğunu ve çalıştığını araştıran kuramsal yöntemler bütünü olarak “poetika”, çalışmamın tam da bu minvaldeki ihtiyacını karşıladı; zira Namık Kemal'in tarihsel anlatıları ile meşgul olan çalışmam, ilgili metinlerdeki edebiyat/tarih söyleminin nasıl kurulduğu ve çalıştığı, onları ortaya çıkartan tarihselliğin nasıl ve ne kadar belirleyici olduğu ile doğrudan ilgiliydi.

Başlık seviyesinde kullandığım bir başka kavram ise “metatarih”. Hayden White'in 1973 yılında yayımlanan başyapıtının da adı olan kavram (telifi ebediyen White'da kalmak şartıyla), dil yoluyla kurulan ve kavranan tarihsel alanın araştırıldığı kuramsal yöntemin adı. Poetikanın edebî söylemin nasıl kurulduğu ve çalıştığıyla ilgilendiğini söylemiştim. Metatarih ise ampirik (belgesel) vasıfları ile değerlendirilen tarih metinlerini, öncelikle düzyazısal söylemle

organize olmuş birer sözel yapı olarak ele alır. Herhangi bir tarih anlatısının, belirli bir kiplikte ikna edici açıklamalar geliştirmek için hangi anlatı stratejilerinden yararlandığının araştırılmasına dayanan metatarih, kısacası “tarihin poetikası”dır.

Böylece “Tanzimat ve Metatarih” başlığı 19. yüzyıl Osmanlı-Türk tarihselliği (hatta genel olarak Osmanlı tarihi), Namık Kemal ve anlatı kuramı arasında kurmaya çalıştığım poetik alanı çerçevelemiş oldu. “Tanzimat”ın özel isim olarak ikili bir anlamı var. Birincisi hepimizin bildiği 1839 tarihli hatt-ı hümayun, ikincisi ise bu hatt-ı hümayun ile ilgili bütün idari düzenlemeler ve bu düzenlemelerin icra edildiği tarihsel dönem. Kelimenin ikinci anlamı bir metafor olarak genişlemiş ve 19. yüzyılda yapılan farklı düzenlemeleri ya da düzenleme dönemlerini anlatmak için, yine 19. yüzyıldan bu yana dolaşıma girmiş durumda: Tanzimat dönemi ya da Tanzimat edebiyatı örneğinde olduğu gibi. Met tarihin tezdeki rolünü daha iyi açıklamak için burada şu soruları sorayım: Tanzimat metaforu ile oluşmuş anlatısal birikim (hukuk, sosyoloji, tarih, edebiyat, kamu yönetimi, siyaset bilimi gibi farklı sosyal ve beşeri bilimlerde (ki Vico hepsine birden filoloji diyor) yapılan binlerce çalışma), bizatihi Tanzimat düzenlemelerinin oluşturduğu belgesel birikimden daha açıklayıcı ya da belirleyici değil mi? “19. yüzyılda, Osmanlı Devletinde ne oldu?” gibi bir sorunun cevabı, örneğin Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyeden kalan yüz binlerce belgenin oradalığı ile mi, yoksa bu belgeleri okuyan araştırmacının sözel yapılar yoluyla gerçekleştirdiği poetik organizasyon ile

mi veriliyor? Cevabını (metnini organize ederken kullandığı sözel stratejileri ya da nesnesini tanımlarken ortaya çıkan anlatı kipliğini ya da kaynaklarını düzenlerken beliren ideolojik imayı) beğenmediğimiz bir araştırma ile karşılaşınca, bütün işi kendimiz için yeni baştan mı yapıyor, yoksa başka bir araştırmaya mı yöneliyoruz? Bu retorik soruların malûm cevapları bir yana, açıktan yalan söylemenin “post-truth” gibi zırvalarla meşruiyet kazandığı şu saçma dönemde, kendimi hiç arzu etmediğim relativist bir konumda da bulmak istemem. Evet tarihsel alan ancak anlatı yoluyla kavranabilir, ama bu durum anlatıcının hakikate karşı sorumlu olduğu gerçeğini değiştirmez. Ayrıca bu ayrımın tarihyazımındaki çok eski bir karşıtlığa, “olanlar” (res gestae) ile “tarihçinin yazdığı” (historia rerum gestarum) ayrımına denk düştüğünün de farkındayım. Ancak şunu da eklemeliyim ki *Tanzimat ve Metatarih*’in, “Tanzimatın metarihi” olmak gibi bir iddiası yok. Bu yüzden başlıktaki “ve” bağlacının kavramları, olası bir karşılıklılığı önleyerek bir arada tutmak gibi bir işlevi de var. Çünkü “Tanzimat bu kitabın tarihsel çıpasıdır” VE bu kitap, “Tanzimatın hakikati, onun bir metafor olmasındadır” bilgisi ile yazıldı.

Tanzimatın kelime anlamı olan “düzenlemeler” de bu kitabın ve daha nitelikli örneklerinin yaptığından çok uzak değil bence. Yazımın başında bahsettiğim diyalog ihtiyacı, tarih denilen ve insanlığın devamı için elzem olduğuna inandığımız anlatılar silsilesinde yeni düzenlemeler yapma arayışından, varlığımızı zihinsel bir adanmışlıkla zinde tutma arzusundan ne kadar ayrı düşünülebilir? “Verum ipsum

factum”un hikmeti de bu arayış ve arzuda olmalı. Peki bu satırları kâğıdın, demirin, ahşabın ve taşın, uygun her noktada “veritas” diye nakşedildiği, görkemli bir adanmışlık mabedinde yazıyor olmanın ironisine ne demeli?

Gelelim teşekkür faslına. Bilgi ile kurdukları ilişkinin, bilgi ile kurduğum ilişkiden çok farklı olmadığını düşündüğüm, Vakıfbank Kültür Yayınları’nın değerli editörleri Hasan Aksakal ve Selim Karlıtekin, çalışmamın güzel bir başlangıcın parçası olarak kitaplaşmasını sağladılar. Kendilerine gösterdikleri samimi ilgi, sabır ve destek için minnettarım. Tez sürecinden itibaren akademik hayatımda öyle ya da böyle desteklerini gördüğüm herkese buradan bir kez daha teşekkür etmek isterim. Ancak asıl teşekkür, hayatımdaki müspet herşeyin müsebbibi olan, hayatında olduğum için her günü aşk, minnet ve özlemlerle yaşadığım en sevgili Nilay Özer’e! Ona her şeyden çok biricik kızımız Asu Rüya’yı borçluyum. Varlıkları bu kitabı, bu kitap için yapılmış ve bu kitaptan sonra yapılacak her şeyi, âlemdeki bir toz zerresi kadar olsun anlamlı kılan en önemli şeydir! Tüm kusur ve eksiklik ise elbette kendi özümde.

GİRİŞ

Namık Kemal (1840-88), modern Türk edebiyatının kurucu figürlerinden¹ ve Türk modernleşmesinin en önemli faille-rindedir.²

-
1. “Figür” görsellik, gerçekçilik ve tarihsellikten doğrudan bağlantılı bir kavram. Türk Dil Kurumu’nun çevrimiçi “Güncel Türkçe Sözlük”ünde şu anlamlar verilmiş: 1) “Resim ve heykel sanatlarında varlıkların biçimi”. 2) “Bir dansı veya oyunu oluşturan ölçülü adımlarla beliren zincirleme hareketlerden her biri”. 3) “Birbirini izleyerek melodik ve ritmik bakımdan bir bütün oluşturan notalar grubu”: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b9412e4440c68.92243286. Kavramın Türk edebiyatı tarihyazımında kullanımı yaygın değil. Benzer bir kavram olan “tip” ise oldukça sık kullanılmakta ve bu kavram bağlamında ilk akla gelen araştırmacı ise şüphesiz ki Mehmet Kaplan. Onun *Tip Tahlilleri*, üniversitelerin Yeni Türk Edebiyatı derslerinde ders malzemesi olarak yaygın bir şekilde kullanılır: Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar: Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014. Tarih-dışı ve ziyadesiyle donmuş, Auerbach’ın işlerlik kazandırdığı “figür” ise tarihsel sürekliliğe ait, daha dinamik bir kavram. Auerbach kavramı şu şekilde tanımlıyor: [Figura] iki olay ya da kişi arasında bir bağlantı tesis eder. Bu bağlantı uyarınca birinci olay/kişi sadece kendini değil aynı zamanda ikinci olay/kişiyi de gösterirken, ikinci olay/kişi birincisini ihtiva eder ya da gerçekleştirir [(erfüllung)]. Bir figürün iki kutbu zamanla ayrılmıştır ancak her iki kutup da gerçek olaylar ya da kişiler olarak zamansallığın içindedir. Her ikisi de tarihsel yaşam nehrinin akıntısına karışmıştır ve sadece karşılıklı bağımlılıklarının idraki, “intellectus spiritualis”i manevi bir eylemdir.” Alıntılayan Frank Ankersmith, “Why Realism? Auerbach On the Representation of Reality”, *Poetics Today*, Vol. 20 No.1 (Bahar 1999): 53-75. Ayrıca bkz. Erich Auerbach. “Dante ve Vergilius”. *Yabanın Tuzlu Ekmeği*. Çev. Sezgi Durgun ve diğer., haz. Martin Vialon, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, 99-109.
2. Namık Kemal’in gerçekleştirdiği eylemleri ve bu eylemlerle gerçekleşen olayları nitelemek için kitap boyunca “fail”, “faaliyet” ve “faillik” kavramlarını çokça kullan-

Bir başlangıç³ figürü olarak otoritesini⁴, iç içe geçmiş

çağım. Burada ikili bir amacım var. Birincisi Namık Kemal'i, kendisinden sonra gelen ve geleceğe dair edebî-siyasi misyon üstlenmiş nesillerin figüral yorumuna açık tutan politik bilinci her daim dikkate almak. Kendi tarihselliğinin ürettiği krizlere çözüm arayan Namık Kemal'in tercihleri, onu Türk modernleşmesinin en önemli faillerinden biri yapmıştır. İkincisi ise bütün bu tercihlerin, Namık Kemal'i de belirleyen tarihselliğin ürünü olduğunu unutmamak. İnsanın irade ve istencini eyleme kapasitesi olarak açıklayabileceğimiz "insan failliği", elbette ki onu belirleyen karmaşık yapılaşmalardan (structuration) ayrı düşünülemez. Bkz. Antony Giddens, *Modernleşme ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları, 2014. İnsan failliğinin kötücül bir yanılsama olarak olumsuzlayan ve "yalnızca insanlar kadar kusurlu ve cahil yaratıklar insanın olduğu biçimde özgür olabilir" diyen etkileyici bir deneme içinse bkz. John Gray, *Kuklanın Ruhü: İnsan Özgürlüğüne Kısa Bir Bakış*, Çev. Dürrin Tunç, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

3. "Başlangıç" nosyonunu, Edward Said'in aynı adı taşıyan kitabına atıfla kullanıyorum. Edward R. Said, *Başlangıçlar: Niyet ve Yöntem*, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları, 2009. Said, "ilahi, mitik ve ayrıcalıklı" olarak nitelendirdiği "köken"e karşıt olarak, "seküler, insan ürünü ve sürekli incelemeye tabi bir şeydir" dediği "başlangıç" kavramını öne çıkarır (s. 12). Said'e göre, başlangıç, "son kertede basit çizgisel bir gerçekleşmeden ziyade temelde geri dönüş ve tekrar içeren bir faaliyettir, başlangıç ve yeniden-başlangıç tarihselken, kökenler ilahidir" (s. 17). Ben de bu bağlamda "başlangıç"ı dinamik ve geçişken bir tarihsel süreci ima etmek için kullanıyorum.

4. Otorite kavramını Vico, Auerbach, Said çizgisinde devinen kavramsal halitadan çekiyorum. İngilizcedeki "author" (yazar) ve "authority" (otorite) kelimeleri arasındaki Latince "auctor" ve "auctoritas" geçişliğinden kaynaklanan filolojik ilişki, yazarlık ve otorite kavramlarını beraber düşünmeme imkân veriyor. *Başlangıçlar: Niyet ve Yöntem* başlıklı kitabında Edward Said "otorite"yi, her türden yazının tesis ettiği, örtük ve açık bir takım "yerindelik kuralları (rules of pertinence)" olarak düşünür. Açık düzlemde otorite "kanun, yönlendirici kuvvet", örtük düzlemde ise "yazının bütününe ait olacak yeni bir kelime üretebilme gücü"dür. Said "otorite"nin örtük düzlemdeki kullanımını belirtirken parantez içinde Vico'nun etimolojisini vererek onun otoritesinden de yararlanmış olur: "(auctor: autos: suis ipsius: propius: property)". "Giam-battista Vico ve Filoloji Düşüncesi" başlıklı yazısında Auerbach, Vico'nun *Yeni Bilim* boyunca "auctor, auctoritas sözcüğü"nü düşünce kurgusu sayesinde birbirine bağlanan çok sayıda anlamda kullandığını yazar. Vico'ya göre otorite "mülkiyetin kökeni, en eski gelenek ve bu geleneğin yasal gücü[dür]. Bağlı oluşturan 'kahraman atalar'ın aynı zamanda mülkiyeti kuranlar (auctores), halkların temelini atanlar (auctores), gelenekleri yaratanlar ve böylece de ilk yasa koyucular olmalarıdır." Said'in, Vico'dan dolayımlyarak mülkiyet (property) ve yazar (auctor) arasında kurduğu filolojik bağ, Auerbach'ın verdiği özet ile birlikte düşünülünce, Namık Kemal'in 1908 Devrimin-

bu iki alanda ortaya koyduğu yazarlık faaliyetleri ile sağlamıştır. 1884-85 yıllarında tefrika edilen *Mukaddime-i Celâl*'de yeni/modern edebiyatın üç yeni yazı alanı açtığını belirtir: siyasi makaleler, roman ve tiyatro.⁵ Bu yazı alanları, hem Namık Kemal'in bir başlangıç figürü olmasında, hem de edebî-siyasî⁶ failliğinin 20. yüzyıl ile bakışan tarihselliğinin berraklaşmasında önemli bir yer tutar. Ancak Türk edebiyatı tarihlerinde ve genel olarak da Türk modernleşmesine dair çalışmalarda Kemal'in yayın faaliyetlerinde önemli bir yer tutan tarih anlatıları yeteri kadar incelenmemiş ya da Namık Kemal'in bu alandaki yazarlığı, edebî-siyasî failliğinin ayırt edici bir özelliği olarak dikkate alınmamıştır. Bu çalışmanın başlangıç argümanı, roman merkezli⁷ edebiyat

den başlayarak, süregiden edebî-siyasî mücadelelerdeki kurucu rolü daha iyi anlayacaktır. Mizancı Murad'ın "Kemaliler" dediği bu neslin Yahya Kemal, Mustafa Kemal gibi nice önemli isimleri, 1908 Devrimi ve Namık Kemal'in figüral yorumu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hasan Âli Yücel. *Edebiyat Tarihimizden*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008. Namık Kemal'i Romantizm bağlamında ele alan ve onun Türk politik kültüründeki "kültleşmiş" yerini ortaya koyan önemli bir çalışma için bkz. Hasan Akşakal, *Türk Politik Kültüründe Romantizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

5. Namık Kemal, "Mukaddime-i Celâl", *Celaleddin Harzemşah*. Haz. Oğuz Öcal. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, 38.

6. "Edebî-siyasî" sıfatlarını bitişik bir "hem-sıfat" gibi yazmamın sebebi, Namık Kemal'in (ve diğer yeni edebiyat figürlerinin) yeni edebiyat söyleminin, siyasi ve edebî olarak ayrıştırılmaz bir düzlemde (hem-zemin) tarihselleştğini vurgulamak istememdir. Modern Türk şiiri ve özellikle "İkinci Yeni" özelinde Türk edebiyatı söyleminin, Türk siyasî söyleminden "özerkleşmesinin" kısa bir tarihi için bkz. Yalçın Armağan, *İmkânsız Özerklik: Türk Şiirinde Modernizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011. Bu durumun imkânsızlığına dair etkileyici bir yorum için bkz. Fredric Jameson, *The Political Unconscious: Narrative As A Socially Symbolic Act*. Londra ve New York: Routledge Classics, 1983.

7. 19. yüzyıldan itibaren yeni Türk edebiyatı söyleminin, "modern" edebî türlerle ve bir kıyas ya da bir başarı kıstası olarak özellikle de roman yazımına (telifine) attığı

tarihçiliğince ikincilleştirilen, ancak hepsi İntibah'tan (1876) önce yayımlanmış tarih anlatılarının, Namık Kemal'in düzyazı faaliyetleri arasında belirleyici bir rolü olduğudur. Bu kitap, bu belirleyici rolün araştırılması için, bir düzyazı faaliyeti olarak başlangıçları 15. yüzyıla giden Osmanlı tarih yazımının, Türk edebiyatı söylemine dâhil bir araştırma alanı olarak değerlendirilmesini önerir. Bu önerinin kuramsal dayanakları Giambattista Vico (1668-1744) ve ondan etkilenen Hayden White'in (1928-2018) insan zihninin değişmecesel (mecazlarla çalışan) doğasını dikkate alan poetik yöntemidir. White, insanın dışsal gerçeklikle kurduğu ilişkinin “değişmecesel doğası”nı,⁸ şiirsel yanını keşfeden Vico'dan hareketle, tarihsel alanın, bu doğanın belirlediği dilsel edimle olanaklı bir analiz bölgesi olarak kurulduğunu savunur.

Modernite ile birlikte ortaya çıkan Avrupalı bir edebiyat biçimi olarak roman, özellikle 19. yüzyıl Türk edebiyatı tarihinde değişimin araştırıldığı başat tür olarak merkezî bir öneme sahiptir. Türk edebiyatı söylemindeki modernleşmenin, roman söylemindeki değişim üzerinden analiz edildiği

ayırt edici bir rol var. Bu rol, 20. yüzyılda yazılan bütün başat edebiyat tarihlerinin, 19. Yüzyıl Türk edebiyatını, roman yazımında geçilen merhalelere ya da roman söylemindeki gelişim çerçevesinde ele almasına yol açmış ve nasıl bir işlev gördüğünü hiç anlamadığım bir dizi “ilksel” kategori (ilk psikolojik roman, ilk tarihsel roman, ilk natüralist roman, ilk roman gibi roman), birbirleri ile konuşmayan ve ama kolaylıkla birbirlerini ikame edebilen tarihsel ve türsel kategorilerle beraber, bir edebiyat tarihçiliği klişesi olarak kitaplar ve dersler boyunca dolanıp durmuştur.

8. Kitap içinde bu bilgi ile tekrar karşılaşacaksınız, ancak burada da yazmış olalım; “değişmecesel” “mecazi” anlamında kullanılmaktadır. Kitabı belirleyen kuramsal terminolojinin önemli bir kısmı Hayden White'in *Metatarih*'inden geldiği için, kitabın Türkçe çevirisini yapan ve bu alandaki yetkinliği ile bilinen Mehmet Küçük'ün (1962-2002) tercihlerine sadık kaldım.

çalışmalar önemli bir literatür oluşturmuş ve 1876'da yayımlanan İntibah, bu literatürce değerlendirilmiş metinlerin hemen her zaman başında gelmiştir. Romanın Avrupa merkezli bir tür olması, hâkim “Batılılaşma” paradigması ile koşut bir edebiyat tarihi üretmiş ve tür merkezli bu tarih, Osmanlı tarihine içsel değişim dinamiklerini es geçerek metinleri kuşatan tarihselliğe de gereken önemi göstermemiştir. Bu kitapta önemli bir 19. yüzyıl figürü ve ulusal bir kahraman olarak Namık Kemal'in tarihselleştirilmesini amaçlıyor ve biyografisini de Namık Kemal'in tarih anlatılarını odağa alarak dönemselleştiriyorum. Bu bağlamda Namık Kemal'in bilgisini üreten biyografi ve edebiyat tarihlerinin ampirik vasıflarına eleştirel yaklaşıyor, onun bir kahraman figürü olarak kurgulanmasını mümkün kılan dilsel edimlerin, poetik bir araştırmasını ortaya koyuyorum.

Jacques Rancière (d. 1940), *Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme* olarak açıkladığı çalışması *Tarihin Adları*'nda “[b]ir hikâyeden ibaret olmak ya da olmamak belirsizliği, tarihe has bir özelliktir. [...] Eğlencelik tarih ve tarihi roman işte bu belirsizliğin izin verdiği alanda at koşturur” der.⁹ Benzer bir muğlaklık edebiyat kavramı için de geçerlidir. Terry Eagleton (d. 1943), *Edebiyat Kuramı*'nda (1983) “[t]ren tarifesine bir trenin kaçta geleceğini öğrenmek için değil de, modern varoluşun hızı ve karmaşıklığı hakkında genel fikirler geliştirmek için göz atarsam, onu edebiyat olarak okuduğum söylenebi-

9. Jacques Ranciere, *Tarihin Adları: Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme*, Çev. Cemal Yardımcı. İstanbul: Metis Yayınları, 2011, 25-26.

lir” iddiasında bulunur.¹⁰ Laurent Mignon (d. 1971), “History Beyond Prose and Poetry: Ali Kemal and the Ottoman Historiographical Tradition” başlıklı yazısında Eagleton’ın bu iddiasına koştur olarak Rezaizâde Mahmud Ekrem’in (1847-1914) *Ta’lim-i Edebiyat*’ındaki (1882) bir iddiasını örnek verir. Ekrem, genel anlamından yola çıkarsak bir ev ilanı ya da ticaret levhasının edebiyat olarak değerlendirilmemesi için herhangi bir sebep olmadığını belirtir.¹¹ Edebiyat ve tarihin tanımlamalarındaki bu muğlaklığı yaratan, Eagleton’ın belirttiği gibi her iki terimin de “ontolojik değil işlevsel” oluşudur: “Şeylerin sabit varlıklarını değil, bizim ne yaptığımızı anlatırlar”.¹² Edebiyat ve tarih, kaynağı insan deneyimi olan ve üretildikleri dilsel, kültürel kodlarla şekillenmiş “anlatı” biçimleridir. Walter J. Ong’un da (1912-2003) belirttiği gibi “[b]irincil sözlü kültürden ileri okuryazar ve elektronik bilgi işlem kültürüne süregelen en yaygın sözel anlatım türü, anlatıdır.”¹³ Alun Munslow (d. 1947), “[t]arih, ancak ve ancak tarihçiler onu anlatı formunda tasavvur ettiklerinde müzakere edilebilir bir şeydir” der.¹⁴ Hayden White, “The Value

10. Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı: Giriş*, Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, 25.

11. Laurent Mignon, “History Beyond Prose and Poetry: Ali Kemal and the Ottoman Historiographical Tradition”, *Neither Shiraz Nor, Paris: Papers on Modern Turkish Literature*. İstanbul: The ISIS Press, 2005, 51.

12. Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı: Giriş*, Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, 26.

13. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 1999, 164.

14. Alun Munslow, *Tarihin Yapısökümü*, Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul Ayrıntı Yayınları, 2009, 17.

of Narrativity in the Representation of Reality” (Gerçekliğin Temsilinde Anlatısallığın Değeri) başlıklı yazısında anlatının doğasını sorunsallaştırmanın, kültürün doğasını ve hatta insanlığın doğasını sorunsallaştırmayı davet edeceğini belirtir. White, Roland Barthes’dan (1915-80) alıntıyla anlatının hayat gibi basitçe orada olduğunu belirtir: “uluslararası, tarihler arası, kültürler arası.”¹⁵ Bu bağlamda anlatı bir sorun olmaktan çok, genel bir insan kaygısına, bilmenin anlatmaya nasıl çevrileceği kaygısına bir çözüm oluşturur.

Bu sebeple Namık Kemal’in “yeni edebiyat şubeleri” olarak belirlediği siyasi makale, roman ve tiyatro, anlatısallık değerleri ile bir araya gelirler. Edebiyat ve tarihin kurumsallaşma sürecinde yaşadıkları yapay disiplinleşme, 19. yüzyıl tarihselliğini anlamak için yetersiz ve yanıltıcı olacaktır. Bu çalışmada çok sık geçecek tarihsel anlatı kavramını bu geriye dönük yapay biçimselleştirmeye karşı ve ilgili terimlerin muğlaklığının bilincinde olarak, anlatıların kendi tarihselliğini öne çıkarmak için kullandım. Örneğin *Barika-i Zafer*’in (1862) “inşa” olarak nitelendirilmesine mümkün olduğunca mesafeli yaklaştım ki, bir Osmanlı klasik/yüksek düzyazı biçimi olan “inşa” ile bir 19. yüzyıl anlatısı olan *Barika-i Zafer* arasındaki muhtemel uyumsuzluklar öncelikle dikkate alınsın. Bu uyumsuzluktan *Barika-i Zafer*’in başarısız bir inşa örneği olduğu sonucunu çıkarmak yerine de, Namık Kemal’in ayırt edici düzyazısal failliğindeki yerini anlamaya

15. Hayden White, “The Value of Narrativity in the Representation of Reality”, *The Content of Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore ve Londra: The John Hopkins University Press. 1990, 1.

çalıştım. Bu çabanın modern Türkçe düzyazının gelişimini anlamak adına da önemli olduğunu düşünüyorum.

“Tarihsel Anlatının Poetikası: Vico ve White” başlığını taşıyan birinci bölüm, kitap boyunca kullanılacak teorik çerçeve ve terminolojinin anlaşılabilmesi için yazıldı. Bu bölümde, ilk olarak, İtalyan filozof ve tarihçi Giambattista Vico’nun anıtsal çalışması *Yeni Bilim*’de geliştirdiği “filolojik tarih kuramı”, Erich Auerbach (1892-1957) ve Hayden White’in değerlendirmeleri üzerinden tartışılıyor. Vico, tarihin ve onu yaratan insan zihninin “ilkel-modern-ilkel” döngüsellüğünde geçtiği aşamaları, dilin değişmecesel (mecazi) analizi ile oluşturulan bir model (metafor-metonimi-kapsamlama (synecdoche)-ironi) uyarınca “dinsel-şiiirsel-düzyazısal” şeklinde açıklar. Bu bağlamda, Vico, insan zihnini odağa alan modern beşeri bilimlerin (edebiyat, dil ve sanat tarihi, hukuk tarihi) geç fark edilmiş öncüsü ve 1970’li yıllarda gerçekleşen ve yapısalcı edebiyat kuramlarına büyük bir ivme kazandıran “dilbilimsel dönemeç”in (linguistic turn) 250 yıl öncesinden uzak ve “barok” bir akrabasıdır.

Nitekim bölümün ikinci alt başlığında değerlendirilen Hayden White ve kitap bütünlüğü içinde hazırladığı tek çalışması *Metatarih* (1973), bu dönemin Vico ile olan uzak akrabalığını kullanarak, onun tüm nimetlerinden yararlanır. Vico’nun filolojik tarih kuramından ilham alan White, tarihçinin (edebiyatçının, anlatı yazarının), derin bilinç düzeyinde poetik bir edimde bulunduğunu ve tarihsel alanı önceden tasarlamasını (prefigure) sağlayan bu poetik edimin Vico’nun *Yeni Bilim*’de açıkladığı dört değişmece ile ta-

nımlanabileceğini belirtir: metafor, metonimi, kapsamlama ve ironi. White'ın biçimci olarak nitelendirebileceğimiz çalışması, değişmeceler kuramının öngördüğü dilsel protokol üzerine Northrop Frye (1912-91), Stephen C. Pepper (1891-1972) ve Karl Mannheim'ın (1893-1947) çalışmalarından yola çıkarak “sahneleme”, “argümantasyon” ve ideolojik ima” olarak belirlediği “kip”ler (modes) geliştirir. Bu kipler tarihsel anlatının biçimsel analizi bağlamında sorulacak “Tüm bu olanlar nereye varıyor?” ya da “Tüm bu olup bitenlerin amacı nedir?” gibi sorulara verilecek cevaplar için gerekli açıklama yollarını belirler. *Metatarih* özel olarak 19. yüzyıl Avrupalı tarihyazımı ve tarih felsefesi üzerine eğilir ancak kullandığı yöntem evrenseldir ve White da amacının “hangi çağda uygulanmış olursa olsun, tarihyazımı ve tarih felsefesindeki öğelerden yalnızca poetik öğeleri açığa çıkar[mak]” olduğunu söyler.¹⁶

“Siyasalın Poetikası: Osmanlı Tarihyazımı” başlıklı ikinci bölüm ise, White'ın Vico'dan mülhem yönteminin evrenselliğini ortaya koymaya çalışan biraz cesur bir uygulama içeriyor. Bu bölümün yazılış amacı, Namık Kemal'in ilgili olduğu Osmanlı-Türk tarihyazımını ele alan bir panorama ortaya koymaktı. Ancak Osmanlı-Türk tarihyazımının “Kim ne yazdı?” sorusu ile şekillenmiş bir dökümünü ortaya koymak, benzeri yapılmış farklı çalışmalara yeni bir şey eklemeyeceği için çok cazip gelmedi. Bunun yerine

16. Hayden White, *Metatarih: 19. Yüzyıl Avrupasında Tarihsel İmgelem*, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2008, 13.

tarihyazımının hem Osmanlı düzyazısallığı bağlamındaki başlangıç değerine dikkat çekmek, hem de Türk edebiyatının modernleşmesini mümkün kılan 19. yüzyıldaki reform bilincinin, 16. yüzyılın ikinci yarısına uzanan tarihini çalışmanın teorik çerçevesi içinde açıklayabilmek için, nitelikli ikincil kaynaklara dayanan değişmecesel bir Osmanlı tarihi örüntüsü ortaya koydum. Bu bölümde tarihyazımı ile birlikte “devlet”, değişimin tarihsel öznelerce kavranıp anlatıldığı bir kavramsal alan olarak öne çıktı.

“Erken Modern Dönem”in “Devlet” alt başlığında, değişen iktidar algısının değişmecesel analizini yaparak, 17. yüzyıl krizleri ile farklı iktidar odaklarının dağıtılan sultan-devlet özdeşliğine dayalı hanedan algısının, metaforik özdeşleştirmeden metonimik indirgemeye yönelik bilinç değişimi ile koşut olduğunu ileri sürüyorum. Bu iktidar odaklarının 18. yüzyılın ikinci çeyreği ile birlikte gayrişahsi bir devlet nosyonu üzerinde vardıkları geçici uzlaşmayı metonimik indirgemelerden, bütünün kapsamlı inşasına yönelik bilinç değişimi ile açıklıyorum. “Tarihyazımı” altbaşlığında ise Baki Tezcan’ın “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Dönem Osmanlı Tarihyazımı” başlıklı yazısındaki verilerden yola çıkarak, ilgili örüntünün anlatı düzleminde açığa çıkarılmasını amaçlıyorum. “19. Yüzyıl ve Modern Dönem”in “Devlet” alt başlığında Şerif Mardin’in (1927-2017) *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*’nda (1962) ortaya koyduğu dışsal (metonimik) değişim perspektifini, özellikle Rifa’at Ali Abou El-Haj’in (d. 1933) *Modern Devletin Doğası* (1991) başlıklı çalışmasında ortaya koyduğu içsel (kapsamlı)

değişim perspektifi ile eleştiriyorum. II. Mahmud dönemi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğunun hanedan merkezli/metaforik merkezileşme eğiliminin yarattığı kaçınılmaz ironiye dikkat çeken bu bölüm, Tanzimat Fermanının hükümdar otoritesini sınırlama yönündeki “kanuncu/legalist” edimselliğinin de benzer bir ironi yarattığını ortaya koyuyor. “Tarihyazımı” alt başlığında ise 19. yüzyıl Osmanlı tarihyazımı üzerine kaleme alınmış ve sıkça kullanılan bir dizi çalışmanın metatarihsel bir okuması yapıyorum.

“Bir Kahramanın Metatarihi” başlıklı üçüncü bölümde modern Türk edebiyatının başlangıç figürlerinden biri olan Namık Kemal’in biyografisini roman merkezli bir yaklaşımdan uzaklaştırarak, yazdığı metinlerin çoğunluğunu oluşturan “tarih anlatıları” odağa aldım. Bu bölümde kullandığım kaynakların ampirik vasıflarından yararlanmakla birlikte, bu metinlerin kendilerinin de birer tarih anlatısı olduğu gerçeğinden yola çıkıyor ve ilgili kaynakları metatarihsel bir düzlemde değerlendiriyorum. Namık Kemal’in biyografisini “şair, kahraman ve mutasarrıf” vasıfları ile aşamalandırdığım bu bölümde, “bilgisi” neredeyse tarih dışı bir düzleme taşınan Namık Kemal’in tarihselleştirilmesi (Vicocu değişimcesel analiz imkânlarını da kullanarak) temel amacım.

“Umuda Tarih Yazmak” başlıklı son bölümde ise bu tarihselleştirme çabası çerçevesinde şu argümanla yola çıkıyorum: Namık Kemal’in 1866-1876 yılları arasında yazdığı tarih anlatılarında umut ilkesi korunuyor ve Avrupa’da bozulan güçler dengesi sonucunda gerçekleşecek uzlaşımın

Osmanlı devletinin lehine olacağı kabul ediliyor. White'ın metarihsel yöntemi ile değerlendirilen bu anlatıların roman merkezli “nesir” araştırmalarında dikkate alınmadığını, ancak kendi tarihselliklerinde bu anlatıların Osmanlı düzyazı-sallığı bağlamında belirleyici bir önemde olduklarını iddia ediyorum. Böylece Rifa'at Ali Abou-Al-Haj'in içsel değişim perspektifi ile uyumlu bir şekilde, modern Türk edebiyatı tarihçiliğinin dışsal, “tür” merkezli indirgemeci (metonimik) söylemine, edebiyat/tarih ayrımını sorgulayan, anlatı merkezli bir söylemle karşılık veriyorum.